

VANDENS GEOMETRIJA, arba PERSIŠKŲ SODŲ ESTETINĖS VILIONĖS

*Skiriu šviesiam profesoriaus
dr. Ali Rezos Ashrafio atminimui*

Lietuvoje, nuo seno turinčioje ne tik strategiškai reikšmingą prieigą prie Baltijos jūros, bet ir gausybę įvairaus dydžio vandens komunikacijos kanalų – upių, upelių, ežerų, – geopolitinėmis šių telkinių galimybėmis, o ypač vandens kultūra, domėtasi palyginti menkai. Keletas įžvalgesnių lietuvių rašytojų – Ričardas Gavelis, Petras Dirgėla, – pasitelkdami fikcinius prozos naratyvus, svarstė, kodėl mūsų protėviai, užuot pasinaudoję jūros teikiamais privalumais, atsuko nugarą Baltijos platybėms, nukreipė žvilgsnius į rytines slavų žemes sausumoje, ten ieškodami erdvės, pasak Zenono Norkaus, „*nepasiskelbusios imperijos*“ plėtrai. Kodėl mūsų valdovai etninės Lietuvos teritoriją taip aistringai plėtė Rytų žemėse, grumdamiesi su stipresnėmis Maskovijos galia, tačiau buvo visiškai abejingi ranka pasiekiamai jūrai, liko amžinas klausimas, kuris, kad ir kaip keista, menkai rūpi šiuolaikiniams istorikams. Nors jie turi pavydėtiną svarstymų laisvę, apie kokią sovietmečiu tyrinėtojai galėjo tik pasvajoti, šiai temai, kuri įdomi ne tik istorinės vaizduotės požiūriu, bet reikšminga ir šalies ateičiai, yra iš esmės abejingi. Visa tai ragina rimtai apsvarstyti keistokus lietuvių istorinės ir politinės sąmonės vingius, juo labiau kad pirmuoju nepriklausomybės dešimtmečiu politikos saviveiklininkai paleido vėjais visą Lietuvos žvejybos

laivyną. O 2012 m. konstatuota, kad iš 65 nedidelių komercinei žvejybai skirtų laivų liko vos 35.¹ Ne mažiau keista, kad toliau kryptingai tęsiamas nusigrežimas nuo jūros nerūpi nei aktualijų komentatoriams, nei politikos mokslininkams. Istorikai, iš kurių pagrįstai save kildina pirmoji nepriklausomos Lietuvos politologų karta, nesiima komunikacinių, geopolitinių ir kultūrinių jūros galių retrospektyvinės analizės, nesvarsto ateities perspektyvų. Išskyrus vieną kitą istoriką, nedaug kas domisi ir upių laivybos tyrimais. Apmaudžiai nemalonu, tačiau literatūrinės vaizduotės lauke Dirgėlos ir Gavelio plunksnos broliai irgi nerodo didesnio susidomėjimo šiuo egzistenciškai svarbiu klausimu...

Toliau tęsdamas rašinių ciklą, skirtą vandens estetikos ir kultūros tematikai, kuria domiuosi jau keliolika metų, pasižvalgysiu po tuos kraštus, kur buvo ir tebėra atsakingiau prižiūrimi vandens telkiniai, suvokiama jų reikšmė visuomenės ir individų gerovei. Rytų, ypač islamo šalyse nuo senų laikų labai vertinamas strateginis geopolitinis jūrų vaidmuo, juk besiplečianti islamo civilizacija laivais pasiekė Europą, be to, vanduo gali teikti įstabius, subtilius juslinius ir estetinius pojūčius.

Omajadų kalifatas VIII–X a. užkariavo nemažai krikščioniškų žemių, didelės stiprios musulmonų ben-

druomenės įsikūrė Ispanijoje ir Portugalijoje, Sicilijos ir Maltos salose. Islamo religiją išpažįstančios arabų ir berberų valstybės keletą šimtmečių valdė nemenką Iberijos pusiasalio dalį, didelius Pietų Italijos ir Prancūzijos plotus, Viduržemio jūros salas. Osmanų imperija, iškilusi vėlesniu Viduramžių tarpsniu, užėmė dideles Pietryčių Europos teritorijas, o XIV–XV a. – visą Bizantijos imperiją. Islamo plėtra paliko daug įspaudų Europos kultūroje. Nors civilizacijų konfliktai, nuožmūs užkariavimai susiję su įvairiausiomis kontroversijomis, islamas padarė didelę įtaką Europos kultūrai, ypač vandens estetikos srityje. Milžiniškas, įvairiais požiūriais stulbinamai įspūdingas Alhambros kompleksas arabų kadaise užvaldytoje Andalūzijoje laikomas vienu reikšmingiausių pavydėtinai aukštos islamo vandens kultūros relikvų Europoje. Apie Alhambros sodus, kerinčius grožiu ir įtaiga, juose klestėjusių vandens estetiką *Kultūros baruose* rašiau prieš gerą dešimtmetį,² ta publikacija inspiravo ir ši eseistinių svarstymų ciklą.

Islamo kraštuose, kaip ir kadaise jų valdytose Europos teritorijose plėtota vandens estetika šiandien domimasi ne iš tuščio smalsumo, tam yra rimtesnių paskatų. Viena vertus, pastaraisiais dešimtmečiais įsigalėjo supratimas, kad politinių ir religinių galių priešprieša, ypač ilgalaikė, palikusi ryškius pėdsakus kultūrinėje atmintyje, suteikė impulsų rasti naujoms kultūros formoms. Antra vertus, aštrėjant ekologijos, klimato kaitos ir kitoms gamtosaugos problemoms, stengiamasi įdėmiau ir giliau pažvelgti į skirtingas tradicijas, kultūros reiškinius, atsiradusius dėl jų sandūros ir samplaikos. O ir pačią gamtinę aplinką daugelis suvokia jau ne kaip inertišką materiją, kurią būtina bet kokia kaina įveikti ir „įsisavinti“, kaip skelbė tiek Vakaruose, tiek Rytuose pripažinta modernybė, todėl bando taikiai su ja sugyventi, juk žmonės irgi yra gamtos dalis. Neatsitiktinai tiek daug dėmesio pastaraisiais dešimtmečiais skiriama sodininkystei, parkams, vandens kultūros puoselėjimui. Daugelis autorių tvirtina, kad tiek islamo, tiek Tolimųjų Rytų sodai (šiems didelę įtaką padarė *dzen* filosofija) yra „*dvasinės vizijos išraiška*“.³

Vakarų kultūra, kuri materialų, kasdieninį gyvenimą su visais jo rūpesčiais kadaise aiškiai atskyrė nuo dvasinės plotmės, galiausiai, pasidavusi Apšvietos ideologijai, didėjęs skepsiui, atvirai iškilus ateistinei pasaulėžiūrai, ėmė neigti, net niekinti ne tik dvasinį patyrimą, bet ir pačią religinio dvasingumo dimensiją. Daugelis žmonių patyrė šios mąstysenos įtvirtintą dualizmą. Dvasinės dimensijos prarastis, ją išstūmus į kultūros paraštes, ilgainiui sukėlė integrulesnės pasaulėžiūros nostalgiją, pradėta ieškoti kultūras ne tiek skiriančios, kiek vienančios patirties bei vaizdinių. Kadangi materializmo principais pagrįsta modernioji Vakarų kultūra materialųjį gyvenimą ideologiškai atskyrė nuo dvasinio, nenuostabu, kad visuomenė ėmė vis labiau domėtis kultūromis, kurios šį egzistencijos sandą suvokia kitaip. Pasak Emmos Clark, nors kultūra, teikusi pirmenybę materijai, bėgant laikui atsisakė platoniškosios vizijos apie žemiškų daiktų ir pavidalų sąveiką su dangiškuoju pasauliu, pagal vėlesnę monoteistinę tradiciją susietos su Demiurgu, bet islamo kultūrai ji liko svarbi: „*Islamas priėmė platoniskąją tradiciją, o tie, kurie suprantą, tie „žmonės, kurie mąsto“ (ši frazė nuolat kartojama Korane), perpranta gamtos reiškinius ir visą begalinę šlovę, suvokia tiesą. Gamta kaip Dievo ženklas yra ir pridengta, ir atsiverianti. Taigi gamtos grožis yra vienas didžiausių Dievo simbolių ir medituodami apie Jo šlovę galime, kaip teigia bet kuris tikras sakralinis menas, rasti kelią į tiesą. Tai iš tikrųjų yra sakralinio meno esmė – gerai žinomas Platono posakis, kad „grožis yra tiesos spindesys“. Islamui nėra grožio kitapus Dievo, tad tradicinis menas visame islamo pasaulyje didesniu ar mažesniu mastu demonstruoja šio teiginio ir Platono žodžių tiesą.*“⁴

Nenuostabu, kad islamiškų, tarp jų persiškų sodų estetika glaudžiai susijusi su atitinkama kosmologija, su gamtos dieviškumu. Koranas nubrėžė paralelę tarp Rojaus sodo ir islamiškojo sodo formalios bei simbolinės sąrangos. Beje, persų kalbos žodis *pardis* reiškia sodą, manoma, kad iš jo kilo ir anglų kalbos žodis *paradise*, reiškiantis Rojų.⁵ Kita vertus, Rojaus sodo vaizdinys gerokai senesnis už islamo religiją. Jis aptinkamas ne tik judaizme, krikščionybėje, bet ir šumerų, babiloniečių, Mesopotamijos tikėjimuose, mitologijoje

je. Persai vieni pirmųjų ėmė aistringai kurti ir plėtoti sodus. Jų specifinę sąrangą lėmė keletas priežasčių. Persiški sodai visuomet apjuosiami aukštomis sienomis, kad rojaus vaizdinį primenantys plotai, apsodinti medžiais, kita vešlia augmenija, išsiskirtų ir atsiskirtų nuo įprastinės kasdieniškos aplinkos. Persai gyveno karšto klimato zonoje, jų puoselėjami sodai teikdavo atgaivą keliautojams, įveikusiems ilgus atstumus per dykumą, per kalnuotas vietas, o vietiniams leisdavo pasislėpti nuo alinančios kaitros. Dėl šios priežasties esminis persiškų sodų elementas – vandens telkiniai. Be to, sodas turėjo būti paslėptas nuo pašalinių akių, nes jis grindžiamas giliai viduje glūdinčios, išoriškai neregimos dvasios analogija. Tai paaiškina, kodėl persų sodus supo aukštos sienos su kampuose stūksančiais bokštais, o iš išorės dažniausiai aklini pastatai atsisverdavo į vidinį sodą. Jame, atskirtame nuo išorinio pasaulio, nuo vėjo ir dulkių, laukė pavėsis, ramybė, palaima kūnui, atgaiva dvasiai... Kai kurie persiškus sodus tyrinėjantys autoriai rašo, kad „vandens paskirstymas skirtingais lygmenimis ir visuose sodo kampeliuose ne tik pagerina vaizdą, padidina vietinę drėgmę ir vėsq,

ypač karštuoju metų laiku, bet ir palaiko socialinę veiklą, klestinčią sodo teritorijoje.“⁶

Sodai buvo projektuojami ir kuriami, pasitelkiant *chahar bagh* – tai keturių sodų (arba keturių sodo dalių) principas, aprašytas Korane (žodis *bagh* reiškia sodą, tačiau neretai atsidurdavo ir miestų pavadinimuose, pavyzdžiui, Bagdadas). Su tuo glaudžiai susijusi formali geometrinė sąrangą ir vandens šaltinių išdėstymas – į keturias dalis sodą skaidė vandens kanalai, į kuriuos vanduo tiekiamas iš pagrindinio fontano, dažniausiai įrengto centre. Geometrinis bendros sodo struktūros centras atliko ir simbolinę funkciją, įkūnydamas gyvybės atsiradimo ir jos išsaugojimo idėją,⁷ simboliškai išreiškdamas zoroastrizmo religijai būdingą keturių elementų – dangaus, žemės, vandens ir augmenijos – harmoniją. Persiškų sodų ištakos siejamos su achmenidų dinastijos laikais, ypač su imperatoriaus Kyro Didžiojo valdymo metais VI mūsų eros amžiuje. Korane kartojasi vaizdiny vietos, kur susilieja dvi upės. Šis vaizdiny ir paskatino sodą dalyti į keturis kvadrato formos dalis. O keturi vandens kanalai asocijavosi su Korane minimomis keturiomis Rojaus sodo upėmis.

Tačiau tai nereiškia jokio skaičių misticizmo, „keturi“ – ne tiek simbolis, kiek užuomina į griežtą geometrinę tvarką. Persiško sodo sąrangą turėjo atitikti šiuos principus.⁸

Vieną garsiausių tokio pobūdžio kūrinių – Fino sodą – pirmąkart pamačiau prieš daugiau kaip penkerius metus, gavęs netikėtą, iš pradžių mane gerokai nustebinusį kvietimą apsilankyti Kašane, viename seniausių Irano miestų. Elektroninę žinutę parašęs anuomet man negirdėtas, nepažįstamas iranietis, matematikos profesorius, kvietė skaityti pagrindinį kviestinį pranešimą tarptautinėje konferencijoje „Architektūra ir matematika“,

Vandens kanalas Fino sode

rengiamoje Kašano universitete. Kiek padvejojęs sutikau, taigi 2017-ųjų rudens atskridau į Teheraną. Mane pasitiko (kaip netrukus sužinojau) iškilus, tarptautiniu mastu žinomas matematikos profesorius Ali Reza Ashrafis. Kad ankstyvą rytmetį oro uoste pasitiktų svečią, jis beveik ištisą naktį su vairuotoju senstelėjusiu automobiliu keliavo per dykumą. Tai buvo pirmas mano susidūrimas su iranietiško svetingumo tradicija, kuri sunkiai nupasakojama... Užsimezgė bendravimas tiek su visame Irane mokslo pasiekimais garsėjančio Kašano universiteto matematikais, tiek su architektūros profesoriais. Deja, šių metų pradžioje iš Irano atskriejo žinia, kad profesorius Ashrafis žuvo automobilio avarijoje visai šalia savo namų....

...Konferencijai artėjant prie pabaigos kartu kitu jos dalyviu, kroatų matematikos profesoriumi Tomislavu Došličiu paprašėme šeimininkų, kad parodytų mums Kašano prieigose esantį senovinį požemio miestą Nušabadą, apie kurį buvau daug girdėjęs. Atsidūrę giliai po žeme (šis vietomis apgriuvęs ir sunkiai prieinamas mažiausiai trijų aukštų miestas užima įspūdingą 4 kvadratinį kilometrų plotą, iki šiol yra aprūpinamas vandeniu, vėdinamas pasitelkiant senąsias tradicines vėjų valdymo technologijas), apstulbome suvokę, ko buvo pasiekusi senovės persų civilizacija. Kitą dieną laukė nė kiek ne mažesnė staigmena – apsilankėme safavidų dinastijos laikais (XVI a.) suprojektuotame Fino sode (*Bagh-e Fin*). Nors prieš apsilankydamas Irane šį tą jau žinojau apie persiškų sodų tradiciją, nemažai laiko buvau praleidęs Alhambroje, kur Andalūziją užkariavę arabų valdovai įrengė milžinišką stulbinančio grožio sodų kompleksą, Fino sodas vis tiek pritrėkė, padarydamas neišdildomą įspūdį. Praėjus metams, gavau antrą progą apsilankyti šiame įspūdingos gamtinės ir architektūrinės sąrangos objekte.

Suprantama, Fino sodas, kaip ir daugelis panašių kūrinių, laikui bėgant keičiasi. Dabartinis sodo pa-

Baseinas Fino sode

vidalas buvo suformuotas safavidų dinastijos šacho Abaso I valdymo laikais (1588–1629). Paskutinė reikšmingesnė šio objekto rekonstrukcija atlikta 1797–1834, valdant kadžarų dinastijos šachui Fath-Ali. Kašano miestas, kurio pašonėje atsirado šis išskirtinio grožio sodas, priklauso sauso, karšto klimato zonai, tačiau medžių paunksmė ir tekančio vandens šaltiniai užtikrina kerinčią atokvėpio atmosferą. Sodas tradiciškai apjuostas aukštomis sienomis su bokštais, apsaugančiomis nuo karšto pietų vėjo ir dulkių. Fino, kaip ir daugumos dykumose įveistų persiškų sodų, vešli augmenija teikia prieglobstį nuo alinančios kaitros, o akustiniai tekančio vandens efektai nuteikia dvasinei ramybei, sukelia subtilius juslinius pojūčius. Kanalų aukščio skirtumai užtikrina, kad vanduo iš kitapus sienos esančio natūralaus šaltinio tekėtų kanalais be perstojo ir tolygiai. Pavėsį sode teikia aukšti kiparisų medžiai, kurių amžius siekia nuo šimto iki 470 metų. Papildomo žavesio sodui suteikia išpuoselėti gėlynai, juose žydi lelijos, žibuoklės, jazminai, tulpės, erškėčiai.

Rojaus vaizdinį primenančio sodo istorijoje būta ir tamsių puslapių. 1852 m., valdant kadžarų dinastijos šachui, anuometinis vyriausiasis ministras, gabus ir

Baseinas ir kanalas Fino sode

ižvalgus politikas Mirza Taql Khanas (labiau žinomas kaip Amir-e Kabiras) dėl rūmų intrigų buvo pasmerktas mirčiai ir nugabentas į Fino sodą. Mažesniojoje pirtyje bausmės vykdytojai perpjovė politikui rankų venas ir šis nukraujavo. Spėjama, kad būtent po šio šalį sudrebinusio įvykio sodas buvo apleistas.⁹ Kadžarų dinastijos pabaigoje jį nuniokojo sukilėliai. 1935 m. Irano vyriausybė priskyrė Fino sodą nacionaliniam paveldui ir ėmėsi restauravimo. Darbai su pertraukomis vyko iki 1980 m.¹⁰

Šią vietovę tyrinėję Donaldas Newtonas Wilberas ir Margaret Surre Wilber 1939 m. nubraižė ir paskelbė erdvinį Fino sodo planą. Dėl aukštų sienų ir kampuose stūksančių bokštų sodas iš išorės primena tvirtovę, kurios viduje tvarkingai išdėstyta geometrinių konfigūracijos sodas. Statinių fasadai atgręžti į sodo teritoriją, kadžarų dinastijos valdymo laikais pastatyti rūmai įkomponuoti centrinėje sodo dalyje. Visą žaliąją teritoriją dalija trys išilginės linijos – takai, iš kurių pagrindinis veda nuo vartų į rūmus, sodo plotį dalija pagrindinis takas, o keturi siauresni takai apjuosia visą augmenija apsodintą teritoriją. Didžiausią įspūdį daro tekančio vandens kanalai, baseinai ir centrinis fontanas. Vandens tiekimo sistema įrengta taip, kad nereikia mechaninių pumpavimo įrenginių. Hidraulinė

įranga užtikrina, kad vanduo neištekėtų už baseino ribų, tolygiai pasiskirstydamas po visą jo plotą. Kaip įprasta Persijoje, vanduo į sodą tiekiamas specialiais kanalais, kuriuos persai vadino kanatais (*quannats*). Ši vandens tiekimo sistema buvo išrasta prieš tris tūkstančius metų ir pasirodė tokia efektyvi, kad sėkmingai naudojama iki šių dienų. Ji funkcionuoja ir daugelyje kaimyninių Azijos šalių. Vertikalios šulinių šachtos sujungtos nuožulniu tuneliu-kanalu, kuriuo teka vanduo. Dideli požeminio vandens kiekiai pakeliami į paviršių, bet papildoma mechaninė įranga nereikalinga, nes vanduo teka, veikiamas gravitacijos. Ši archajiška sistema, tiekianti vandenį dideliu atstumu, puikiai tiko karšto, sauso klimato sąlygomis.

Po metų vėl apsilankęs Irane, padedamas iranietiško bičiulio dr. Ahmado Danaeinio, apsilankiau Dolatabado sode, kuris su kitais septyniais šio pobūdžio objektais įtrauktas į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą. Suprojektuotas ir įrengtas kiek vėliau už Fino sodą – 1747 m. Yazdo miestą anuomet valdęs Mohammadas Taghis Khanas Bafgis pirmiausia pasirūpino, kad sodas būtų aprūpintas vandeniu, tiekiamu kanatais. Tam įrengta 65 kilometrų ilgio kanalų sistema, kad iš Mehrizo vanduo pasiektų Yazdo priemiesčius. Sodo pasididžiavimas – aukščiausias pasaulyje vėjo bokštas, siekiantis beveik 40 metrų. Beje, šis senas, autentiškas iranietiškas tradicinės technologijos įrenginys rodo, kad senovės civilizacijos gebėjo susidoroti su daugeliu iššūkių, kurie sunkiai įveikiami šiandien, kai pasaulį valdo šiuolaikinės technologijos. Specialistai teigia, kad, palyginti su dabar naudojamomis dirbtinėmis, daug energijos „suryjančiomis“ pastatų apšildymo ir vėsinimo sistemomis (kondicionieriais), vėjų bokštai ar gaudyklės įvairiais atžvilgiais pranašesnės. Todėl architektai, suvokiantys bioarchitektūros privalumus ir natūraliomis technologijomis grįstas alternatyvas, pietų klimato šalyse rekomenduoja pasitelkti šį nuostabų ir unikalų, analogų neturintį persų išradimą.¹¹

Dolatabado sodas gyvuoja ilgai, patirdamas ir pakilimų, ir nuosmukių. Nors jo plotas nuo septynių sumažėjo iki puspenkto hektaro, tačiau ir šiandien čia kiekvienas gali patirti neprilygstamą persiškų sodų įtaigą. Šiame persiškame sode didžiausią įspūdį daro tekančio vandens kanalai, marmuro baseinai, didysis fontanas. Rojaus vaizdinį iš persiškų miniatiūrų primenančiame sode ėmiau suvokti ir tam tikrus urbanizacijos sąlygotus pokyčius, pavyzdžiui, kadaise buvus miesto pakraštyje, dabar jis jau tapęs beveik integralia senjo miesto dalimi...

Post scriptum

Šiandieninė kultūra, nepaisant pasiekimų, kuriais pagrįstai didžiuojamės, yra kupina priešpriešų, kolizijų, įtampų, kurios trikdo, išmuša iš dvasinės pusiausvyros. Nenuostabu, kad sumaištingos, nerimą keliančios ir slegiančios kasdienybės kontekste daugelis žmonių jaučia ne tik nuolatinę nerimą, bet ir patiria daugybę kitų sudėtingų psichologinių būsenų. Akivaizdu ir kitkas – tam tikra aplinka, kurią kai kurios kultūros puoselėjo ištikus tūkstantmečius, sukuria nors laikiną prieglobstį nuo kasdienybės rūpesčių. Galima pailsėti, atgauti jėgas ir dvasinę pusiausvyrą. Persiški sodai nuo seno garsėjo kaip prieglobstis ne vien nuo kaitros, dulkių, vėjo, bet ir nuo alinančio kasdienybės šurmulio. Ko gero, todėl rekreacijos tikslais persiško sodo principai daugeliu atvejų sėkmingai perkelti į Vakarų urbanistinę aplinką. Lietuvoje, kur jau yra keletas plačiai žinomų ir mielai lankomų japoniškų sodų, menkai domimasi turtingomis persiškų sodų tradicijomis. Viliuosi, kad ramesniais laikais jų atsiras ir lietuviškoje urbanistinėje aplinkoje. ■

¹ Aurelija Jašinskienė. Lietuvos žvejybos laivynas: kryptis į dugną, *www.15min.lt* (2012-03-23). Žiūrėta 2023-03-06.

² Almantas Samalavičius. Alhambros mitai, vaizdiniai ir vandens estetika, *Kultūros barai*. 2012, nr. 2.

³ Emma Clark. The Art of the Islamic Garden. Ramsbury: *The Crowood Press*. 2004, p. 19.

⁴ Ten pat, p. 18.

Vėjo bokštas ir vandens kanalas Dolatabado sode

Autoriaus nuotraukos

⁵ Esmaeil Fallahi, Pontia Fallahi and Shahla Mahdavi. "Workshop: Ancient Urban Gardens of Persia: Concept, History and Influence on Other World Gardens", *Hort Technology*, Volume 30, Issue 1, p. 6.

⁶ Almantas Samalavičius. Vandens estetika islamiškojo sodo architektūroje. *Logos*. 2018, p. 124.

⁷ Majid Amani-Beni, Goadi Xie, Qingjuan Yang, Alessio Russo and Mohammad Reza Khalilnezhad. "Socio-cultural Appropriateness of the Use of Historic Persian Gardens for Modern edible Gardens". *Land*. 2022, 11, 38, p. 14.

⁸ Marianne Barrucand. "The Garden as a reflection of Paradise". In: *Islam: Art and Architecture*. Edited By Markus Hattstein and Peter Delius, Berlin: *H. F. Ullmann Publishing*. 2015, p. 492.

⁹ Donald N. Wilber. "Bagh-e Fin Near Kashan". *Ars Orientalis*. Volume 2, 1957, p. 506.

¹⁰ Hamidreza Jayhani and Maryam Razeipour. "The Authentic Layout of Main Avenue of Fin Garden in Kashan", *Studia Iranica* 45. 2016, p.103.

¹¹ Žr. Ettore Maria Mazzola. Tvarus miestas yra įmanomas. Vilnius: *Kultūros barai*. 2022.